

**Витяг з звіту за результатами дослідження
«АНАЛІЗ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ ТА КРАЩИХ ПРИКЛАДІВ ПРАКТИК ОЦІНКИ
ПОСЛУГ З БОКУ КЛІЄНТІВ В СЕКТОРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ»**

Виконавець: Центр соціальних експертиз Інституту соціології Національної академії наук України

На замовлення: Програми розвитку ООН в Україні

Міжнародні стандарти з прав людини.

Законодавство сфери охорони здоров'я (до сфери якого відносяться питання, пов'язані з правами пацієнта), створене за роки незалежності України, базоване на Конституції України та кероване метою забезпечення соціальних та особистих прав людини. В рамках виконання Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» відбувається формування національного законодавства в сфері охорони здоров'я разом з його гармонізацією до законодавства Європейського Союзу та міжнародного медичного права.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» у 1992 р. (далі Основи). Основи проголошують, що «кожна людина має природне та непорушне право на охорону здоров'я». Тут вперше в Україні визначено права і обов'язки громадян в сфері охорони здоров'я, головні правові норми щодо прав пацієнтів та гарантії їх прав на охорону здоров'я.

В Основах закладені головні правові норми європейського зразка, зокрема: про обов'язок надання медичної інформації пацієнтові (ст. 39), про право пацієнта на вільний вибір лікаря та лікувального закладу (ст. 34, 38), про порядок і умови надання згоди на застосування методів профілактики, діагностики, лікування (ст. 42, 44), про лікарську таємницю (ст. 40) та згоди на медичне втручання (ст. 43).

Правове регулювання стосунків між пацієнтом і лікарем / закладом охорони здоров'я набуло подальшого розвитку із прийняттям низки таких законів: про психіатричну допомогу, про боротьбу з інфекційними захворюваннями, туберкульозом, СНІДом, а також адміністративним, цивільним, кримінальним законодавством.

З метою виконання рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Ради Європи у Верховну Раду України були представлені кілька законопроектів з прав пацієнтів, але жоден з них не був прийнятий.

У 2012 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги», де надається доповнений і розширений правовий інструментарій щодо пацієнтів. Тут вперше сформульовано визначення поняття «пацієнт». Статтею 16 Основ закріплено право пацієнта на доступну та рівноправну медичну допомогу, її безпеку та ефективність, гідне ставлення до себе з боку медичного персоналу та персоналу, що надає інші послуги.

Право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, нотаріуса та адвоката, а також священослужителя для відправлення релігійного культу та ритуального обряду передбачено законодавством.

Відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу викладені права іноземців на охорону здоров'я; права дитини викладені відповідно до Конвенції про права дитини (Генеральна Асамблея ООН 20.10.1989); в правах громадян похилого віку закріплені положення Європейської соціальної хартії (переглянутої, Страсбург, 1996 рік); права інвалідів викладені відповідно до вимог Декларації ООН про права інвалідів (1975 рік); права затриманих, заарештованих осіб і тих, хто відбуває покарання в місцях позбавлення волі узгоджені з

Європейськими пенітенціарними правилами, прийнятими Радою Європи та Кабінетом Міністрів України 12.02.1987; подібним чином визначені права громадян в умовах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та права військовослужбовців і громадян, які підлягають призову або поступають на військову службу за контрактом.

Правовий інструментарій щодо збереження таємниці інформації про стан здоров'я пацієнта розширено на принципах європейських стандартів. В цих стандартах заборонено вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування людини, а також передбачена відповідальність за незаконне розголошення інформації про стан здоров'я.

Основами наголошено, що кожне втручання в сферу здоров'я може відбуватися тільки після добровільної свідомої згоди пацієнта на нього. Отже, згідно основ європейських стандартів юридично закріплений принцип «свідомої згоди пацієнта».

Застосування методів стерилізації, корекції статі, трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів викладено згідно з нормами, наведеними у наступних європейських документах: Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини (Рада Європи, 04.04.1997), Резолюція про приведення у відповідність до законодавства держав-членів з питань вилучення, пересадки та трансплантації матеріалів організму людини (Рада Європи 11.03.1978); Мадридська Декларація щодо трансплантації людських органів (39 асамблея ВМА, жовтень 1987 року); Хартія основних прав Європейського Союзу (994524 від 07.12.2000) та інші.

Отже, згідно з Європейською хартією та іншими документами, був сформульований такий короткий перелік основних прав пацієнта:

1. Право на профілактичні заходи.
2. Право доступу.
3. Право на інформацію.
4. Право на згоду.
5. Право вільного вибору.
6. Право на недоторканність приватного життя (приватність) і конфіденційність інформації.
7. Право на повагу часу пацієнта.
8. Право на дотримання стандартів якості.
9. Право на безпеку.
10. Право на доступ до сучасних досягнень.
11. Право на уникнення невинуватих страждань і болю.
12. Право на індивідуалізоване лікування.
13. Право подавати скаргу.
14. Право на компенсацію.

Поступово розвиваючись, правові підходи в Європі додають також і нові пункти до цього переліку:

- Право на дотримання стандартів якості – право доступу до високоякісних медичних послуг та дотримання чітких стандартів якості.
- Право на безпеку при медичному втручанні – право бути захищеним від заподіяння шкоди, обумовленої неналежною роботою медичних установ або їх персоналу.
- Право мати можливість доступу до сучасних досягнень – право на доступ до найсучасніших медичних процедур, незалежно від економічних і фінансових міркувань.
- Право на усунення невинуватих страждань і болю – право на запобігання всіма можливими засобами страждань і болю на будь-якій стадії захворювання пацієнта.
- Право на індивідуалізоване лікування – право на застосування максимально відповідних стану здоров'я пацієнта діагностичних або лікувальних програм.

- Право на активну громадянську позицію, включаючи можливість здійснювати діяльність, спрямовану на захист прав в галузі медичної допомоги та право на участь у формуванні політики в галузі охорони здоров'я.

Відстеження рівня дотримання прав пацієнтів досягається в ЄС системним шляхом: застосуванням європейської методології громадського аудиту та проведенням моніторингу з подальшою необхідною корекцією медико-профілактичних та соціальних підходів.

Права пацієнтів, судячи з результатів Європейського соціального дослідження, недостатньо захищені в Україні; запровадження в українській сфері медицини методології громадського аудиту щойно започатковане в Миколаївській області.

Таким чином, Європейські та світові правові засади щодо захисту прав пацієнтів постійно розвиваються та розширюються.

Права пацієнта в Україні згідно законодавства.

Законодавством України гарантовано такий перелік прав пацієнта:

1. Право на життя

Згідно ст. 27 Конституції України, ст. 281 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України)

2. Право на медичну допомогу

Згідно ст. 49 Конституції України, ст. 284 ЦК України, п. «д» ст.6, п. «а» ст.78 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи законодавства України про охорону здоров'я), п. 1 ч. 1 Клятви лікаря.

3. Право на свободу вибору

Згідно ст. 284 ЦК України, п. «д» ст. 6, ст.ст. 34, 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я

4. Право на особисту недоторканність

Згідно ст. 29 Конституції України, ст. 289 ЦК України, ст.ст. 42, 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я

5. Право на медичну інформацію

Згідно ст.ст. 32, 34 Конституції України, ст. 285 ЦК України, п. «е» ст. 6, 39 Основ законодавства України про охорону здоров'я

6. Право на медичну таємницю

Згідно ст.ст. 32, 34 Конституції України, ст. 286 ЦК України, ст.ст. 39-1, 40, п. «г» ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я, п. 3 ч. 1 Клятви лікаря

7. Право на чуйне ставлення, на дії і помисли, що ґрунтуються на принципах загальнолюдської моралі, з боку медичних і фармацевтичних працівників

Згідно п. «г» ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я, п. 2 ч. 1 Клятви лікаря

8. Право на допуск інших медичних працівників

Згідно ч. 1 ст. 287 ЦК України, п. «ю» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

9. Право на допуск членів сім'ї, опікуна, піклувальника

Згідно ч. 1 ст. 287 ЦК України, п. «ю» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

10. Право на допуск нотаріуса та адвоката

Згідно ч. 1 ст. 287 ЦК України, п. «ю» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

11. Право на допуск священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійного обряду

Згідно ч. 2 ст. 287 ЦК України, п. «ю» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

12. Право на повну інформованість і добровільну згоду на медико-біологічний експеримент

Згідно ч. 3 ст. 28 Конституції України, п. 3 ст. 281 ЦК України, ст. 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я

13. Право на донорство крові та її компонентів

Згідно ст. 290 ЦК України, ст. 46 Основ законодавства України про охорону здоров'я

14. Право на трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів як на спеціальний метод лікування

Згідно ст. 47 Основ законодавства України про охорону здоров'я

15. Право на штучне запліднення та імплантацію ембріона

Згідно п. 7 ст. 281 ЦК України, ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я

16. Право на застосування методів стерилізації

Згідно п. 5 ст. 281 ЦК України, ст. 49 Основ законодавства України про охорону здоров'я

17. Право на добровільне штучне переривання вагітності

Згідно п. 6 ст. 281 ЦК України, ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я

18. Право на зміну (корекцію) статевої належності

Згідно ст. 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я

19. Право на незалежну медичну експертизу

Згідно п. «й» ст. 6, розділ 9 Основ законодавства України про охорону здоров'я

20. Право на відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди

п. «ф» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

21. Право на правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я

Згідно п. «и» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я

22. Право на оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я

Згідно ст.ст. 40, 55, 56 Конституції України, п. «ф» ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я.

Однак, незважаючи на проголошені Конституцією України принципи, система охорони здоров'я не забезпечує рівного і безоплатного доступу населення до якісних та безпечних, а тим паче – до найсучасніших, медичних послуг. Бідні верстви населення та сільське населення найбільше потерпають через недоступність необхідної медичної допомоги. Тим паче незахищеними від наслідків епідемії ВІЛ/СНІДу залишаються такі вразливі групи, як ЧСЧ, ПКС, мігранти та СІН.

Знання пацієнтами своїх прав та шляхів зміцнення своїх прав

Системного, репрезентативного дослідження знання пацієнтами своїх прав в Україні не проводилося. Окремі спроби вивчення цього питання були зроблені деякими неурядовими організаціями або науковцями.

За результатами попередніх досліджень, пацієнти лише частково обізнані зі своїми правами [7, 8]. Наприклад, з числа опитаних у м. Львів пацієнтів сімейних лікарів (400 респондентів), половина вважають багато положень Конституції щодо гарантій прав пацієнтів декларативними, не реалізованими в практику. Майже всі з опитаних, не зважаючи на наявні порушення в наданні медичним персоналом медичних послуг, замовчали своє конституційне право, тоді як лише окремі з анкетованих офіційно оскаржили своє право з причини незадовільного медичного обслуговування. Причому чверть з тих небагатьох, хто офіційно оскаржив своє право, не отримали задовільного вирішення проблеми незадовільного медичного обслуговування.

Зокрема, згідно моніторингу громадської організації HealthRights [6], з усіх способів захисту своїх прав (скарги, звернення, відмови від пропонованого лікування, судові позови тощо) найчастіше пацієнти вдаються до скарг. Однак ефективним цей засіб захисту своїх прав назвати не можна – адже на розгляд скарги часто потрібно значно більше часу, ніж на прийняття ефективного рішення щодо лікування пацієнта; цей спосіб захисту своїх прав, як і судовий позов, обирається «навздогін», тоді, коли права пацієнта вже порушено, і часто трапляється так, що здоров'ю пацієнта вже завдано шкоди.

Знання пацієнтами своїх прав також залишає бажати кращого. Роль, яку виконує в Україні «пацієнт», є швидше пасивною, прохальною, ніж активною роллю громадянина, який має та відстоює своє право бути рівноправним учасником відносин «медичний працівник – клієнт

медичних послуг». За результатами дослідження знання та захисту своїх прав такою групою ризику, як ЧСЧ, індивідуальної активності у захисті своїх прав члени цієї спільноти майже не виявляють, обмежуючись «уникненням» конфліктів та пов'язаних з ними проблем. Порівняно більшу активність виявляють у захисті прав пацієнтів громадські організації, які в разі порушення прав представників своєї спільноти вдаються до таких дій, як адвокація, консультації пацієнтів, запити та скарги до медичних установ, судові позови, тощо. Тому такі представники груп ризику, як представники ЛГБТ – спільноти або ЧСЧ швидше звертаються за консультаціями до таких організацій на захист своїх прав як пацієнтів; за ініціативою таких організацій та на їх замовлення складаються персональні списки медичних працівників, які без упередження ставляться до особливостей пацієнтів

Законодавством України захищена більшість прав пацієнтів, відповідно до основних прав пацієнтів, окреслених законодавчими нормами Європи і світу, а також тим принципом, які прийняті ВООЗ. Водночас прийняття законів та нормативних актів України та цій сфері дещо «відстає» від європейських норм, які постійно вдосконалюються, «ускладнюють» підходи до регулювання сфери стосунків «медицина – пацієнт».

Законодавством України не гарантовані такі права, закріплені європейськими нормами:

- Право на дотримання стандартів якості – право доступу до високоякісних медичних послуг та дотримання чітких стандартів якості
- Право на індивідуалізоване лікування
- Право на доступ до сучасних досягнень
- Право на повагу до часу пацієнта
- Право на усунення невинуватих страждань і болю – право на запобігання всіма можливими засобами страждань і болю на будь-якій стадії захворювання пацієнта
- Право на активну громадянську позицію, включаючи можливість здійснювати діяльність, спрямовану на захист прав в галузі медичної допомоги та право на участь у формуванні політики в галузі охорони здоров'я
- Право на прижиттєвий заповіт – право залишити свої настанови для медиків (небажані заходи з лікування) наперед на випадок ситуації, в якій пацієнт вже не зможе приймати рішення.

Детальніший розгляд нормативних стосунків «медицина – пацієнт» в Україні доводить, що захист своїх прав в судовому порядку – швидше виняток в українських практиках, ніж правило; інші засоби захисту своїх прав пацієнтами також не є поширеними. Їх також не можна вважати ефективними, наскільки це показує реальність.

Виняток становить лише робота з роз'яснення прав та їх захисту громадськими організаціями, зокрема, Всеукраїнською громадською організацією «Фундація медичного права та біоетики України», Всеукраїнською радою захисту прав та безпеки пацієнтів, Союзом організацій інвалідів України, Всеукраїнською мережею ЛЖВ, Всеукраїнським союзом «Рада ЛГБТ-організацій України».

Законодавчі, «писані» норми в Україні далеко не завжди реалізуються в практиках медичних стосунків; це демонструє, зокрема, наявність відомчих медичних закладів, доступ до яких не є рівноправним для всіх громадян..